

Bálint Zsuzsa¹

„... és semmi szót el ne tévedjél belőle!”²

Jakab István cigány mesemondó

Bálint Péter: *Archaikus alakzatok a népmesében. Jakab István cigány mesemondó / Archaic Images in Folk Tales. The Tales of István Jakab, Gypsy Tale Teller. Fabula aeterna I.* [ford.: Nagy Gabriella Ágnes – George Seel] Didakt Kft, Debrecen, 2020 (2014). 424.

Minden kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy Bálint Péter (egyetemi tanár, író, mesekutató) az elmúlt évtizedekben kiadott négy önálló meseelméleti monografikus könyv szerzőjeként,³ több tucat tanulmánykötet és népmeseszöveg-gyűjtemény szerkesztőjeként⁴ illetve számos honi és nemzetközi tudományos konferencia szervezőjeként/résztevőjeként megkérdőjelezhetetlen helyet vívott ki magának a hazai népmese kutatók között.

A nemrégiben második kiadását megelőző, ám először 2014-ben magyar-angol nyelven megjelent *Archaikus alakzatok a népmesében. Jakab István cigány mesemondó* című kötet⁵ nagyon népszerű olvasmány a hazai és külföldi szakemberek, felsőoktatásban résztvevő hallgatók körében. A kötet első kiadása egyben egy új könyvsorozat, a *Fabula aeterna* elindulását is jelentette, ami után a kollégák által írt tucatnyi másik könyv látott

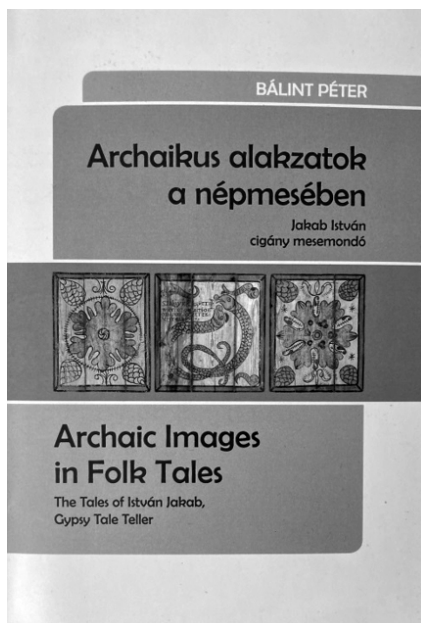
1 Folklorista, MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport

2 Nagy Olga – Vőő Gabriella (gyűjt. és szerk.): *Havasok mesemondója. Jakab István meséi. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXVI.* (szerk.: Nagy Ilona). Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002, 624.

3 Bálint Péter: *Meseértés és értelmezés. A Kárpát-medencei népmese hagyomány hermeneutikai vizsgálata.* Didakt Kft, Hajdúböszörmény, 2013., Bálint Péter: *Archaikus alakzatok a népmesében. Jakab István cigány mesemondó. / Archaic Images in Folk Tales. The Tales of István Jakab, Gypsy Tale Teller.* Fabula aeterna I. [ford.: Nagy Gabriella Ágnes – George Seel] Didakt Kft, Debrecen, 2020 (2014)., Bálint Péter: *Átok, titok és ígéret a népmesében / The Curse, the Secret and the Promise in the Folktale.* Fabula aeterna V. [ford.: Nagy Gabriella Ágnes – George Seel] Didakt Kft, Debrecen, 2018 [2015]., Bálint Péter: *A mese és mondója (Folklór és irodalom). / The Tale and Teller (Folklore and Literature).* Fabula aeterna V. [ford.: Rónai Anikó – George Seel] Didakt Kft, Debrecen 2019.

4 Például: Bálint Péter (szerk.): *Közelítések a meséhez: a mese értelmezhetőségei.* Didakt Kft, Debrecen 2003., Bálint Péter (szerk.): *Honti és a mesevilág.* Didakt Kft, Debrecen, 2011., Bálint Péter (szerk.): *Identitás és népmese.* Didakt Kft, Debrecen, 2011., ; Bálint Péter (szerk.): *„Vallásos mese” Szöveggyűjtemény.* Fabula aeterna XI. Didakt Kft, Debrecen, 2019., Bálint Péter (szerk.): *Cigány népmese. Kárpát-medencei szöveggyűjtemény.* Fabula aeterna XIII. Didakt Kft, Debrecen, 2020.

5 A szélesebb közönség számára az academia.edu felületén elérhető: https://www.academia.edu/12277637/ARCHAIC_IMAGES_IN_FOLK_TALES_The_Tales_of_István_Jakab_Gypsy_Tale_Teller

napvilágot. A Jakab-tanulmánykötet előszavában a szerző – és egyben sorozatszerkesztő – világosan ismerteti a leendő sorozat szándékát: a szűkebb és a szélesebb olvasóközönségnek egyaránt szóló szöveggyűjtemények és a különböző tudományos diszciplínákat képviselő szerzők meseelméleti kötetei a Kárpát-medencei népcsoportok (románok, svábok, szlovákok, délszlávok, ruszinok, stb.) és cigány közösségek mesehagyományát kívánják feldolgozni és hozzáférhetővé tenni. A sorozat eddig megjelent tizenhárom kötetéből négy, egy-egy kiváló cigány mesemondó – Jakab István, Ámi Lajos, Cifra János és Jóni Ferenc – életművének interdiszciplináris értelmezését tárja a nagyközönség elé; emellett olyan tematikus meseelméleti és népmese-szöveggyűjtemények is napvilágot láttak, amelyekben többek között a titok, az átok, az idegenség vagy a vallásosság kérdését tárgyalják a szerzők. A sorozatindító kötet elő-

szavában Bálint Péter igyekszik arra a gyakorta feltett kérdésre válaszolni, miért is van szükség a XXI. században egy letűntnek hitt folklorisztikai műfaj, nevezetesen a tradicionális népmese vizsgálatára: „A mese-műfaj narratív gyakorlatában rendelkezésre álló tartalmi és formai hagyomány elemi funkciója szerint évszázadokon átívelve közvetít jelenünk és múltunk között. [...] esélyt teremt az egymásnak első pillantásra idegen kultúrák párbeszédjére. Reményeink szerint sorozatunk sikeresen segítheti a kölcsönös megértést a gazdag mesekultúrával (verbális és történetmondói kultúrával) rendelkező, de megítélését tekintve perifériális kisebbségi roma közösség, illetve a többségi társadalom között.”⁶ (Zárójelben megjegyezném, hogy a szerző *Miért és kiváltképpen mire jó a tradicionális népmese* című 2015-ös konferencia előadásra szánt tanulmányában tételesen kifejti e kérdéskörrel kapcsolatos nézeteit.)⁷ A sorozat legnagyobb érdeme abban rejlik, hogy a hagyományos folklorisztikai eljárásokkal ellentétben egy újfajta megközelítésből, az irodalmi hermeneutika, a filozófiai- és kulturális antropológia, a nyelv fenomenológia téziseire alapuló interdiszciplináris vizsgálat segítségével igyekszik a tradicionális népmese-szövegeket értelmezni.

Az itt bemutatandó *Archaikus alakzatok a népmesében* című kétnyelvű monografikus kötet a görgényüvegcsúri (Maros megye, Erdély) Jakab István 41 meseszöveget felölelő repertoárját vizsgálja. A magyarul és románul egyaránt mesélő cigányember elsősorban favágó és szénégető hallgatóság előtt mesélt a havasokban, a hosszúra nyúló téli esték következtében szövegeinek nagy része 20 és 50 könyvoldalni terjedelemben rúgnak. Ám a terjedelmes narratívumok sokkal inkább az egyedi (Bálint olvasatában kiemelkedő sze-

6 Bálint Péter: *Archaikus alakzatok a népmesében...* I. m. 7.,

7 Lásd bővebben: Bálint Péter: A tradicionális népmeséről az irodalmár szemszögéből. In: Bálint Péter: *A mese és mondója (Folklor és Irodalom) / The Tale and Teller (Folklore and Literature)*. Fabula aeterna VII. Debrecen, Didakt Kft. 2019. 13–26.

repet játszó Paul Ricœur fogalmaival): a *kon*-figurálási és *re*-figurálási művelet, a sajátos elbeszélő mód és nyelverteremtés, illetve az archaikus világlátás és az abból fakadó szimbolikus képek, fenomének megalkotása révén váltotta ki a kutató érdeklődését.

A kötet első fejezete „*A cigány mese és mesemondás sajátosságai (viták és egyetértések egy »besorolhatatlan« mesekincs kapcsán)*” címet viseli, mely a cigánymese-kutatás alapvető kérdéseit és máig nem csillapuló problematikusságot hivatott bemutatni. A szerző tanulmánya elején az olvasóközönség elé tárja kételyeit, melyek mind elméleti, mind módszertani szempontból befolyásolják kutatása irányát: „*Emlékezhettek-e az ő egy-személyes repertoárja alapján egy nem is egészen koherens kárpát-medencei és balkáni cigány mesehagyományra [...] Milyen hitelességgel képviselheti Jakab repertoárja a gazdag cigány népmesehagyomány egészét, amikor folyton azt kell hangsúlyoznunk, hogy meséi legtöbbször »invariáns«, s nem is kerülhet bele a folklorizáció folyamatába?*”⁸ Noha Bálint Péter expliciten nem ad választ a saját maga számára is feltett kérdésekre, a szoros olvasáson nyugvó alapos szövegelemzések végére az olvasó mégis úgy érzi, hogy az átlagos mesemondók sorából valóban kiemelkedő, Nicole Belmont szavával „*mondó-speciálistának*” számító Jakab István művének (és a vele párhuzamba állított egyéb cigány és nem cigány mesevariánsok) értelmezése révén a cigány mesehagyomány valós értékeire és kultúrákövetítő jelentőségére fény derül.

Bálint Péter ezután a cigány népmese definiálása és megítélése körüli szakmai vitát igyekszik árnyalni: úgy véli, hogy az elmúlt évtizedek újabb cigánymese-gyűjteményei és a mesekutatás újfajta értelmezési módjai lehetővé – egyben szükségessé is – teszik a kérdésben való pontosabb, tényszerűbb állásfoglalást. Görög-Karády Veronika tézisei nyomán tételesen megcáfolja Vekerdí József *A cigány népmese* című értekezésében⁹ közzétett megállapításait; Vekerdí többek között a hagyománytalanság, az anyagi és szellemi igénytelenség, az erkölcstelenség, valamint a nyelvi szegénység vádjával illetve a cigány kultúrát és -mesemondást. Bálint Péter meggyőző ellenérvként hozza fel általános értelemben a folklóralkotások kialakulásának folyamatát, melyben az újra- és újjámondás során a kölcsönzés és kölcsönhatás alapvető szerepet töltött be, minek folytán teljesen természetes, hogy az egymással kapcsolatba lévő népek hatást gyakoroltak egymás folklórkincsére. Cáfolatát tovább folytatja az erkölciség kérdésével: többek között Jakab István és Cifra János szövegeire alapozva azt bizonyítja, hogy a cigány mesemondók lokális közösségekben szocializálódtak és gyakorta hívő keresztényekként narratívumaikban is eleget tettek a közösségi erkölcsei normarend és együttélési szabályok követésének. Bálint Péter azt is hangsúlyozza, hogy a cigány meséket ért nyelvi igénytelenség vádját a cigány nyelvre (különböző nyelvjárásokra) jellemző kevés szókincsből megengedhetetlenül tévesen következtették; élő szóval történő előadáshoz illeszkedő beszédmódjuk, a mellérendelő tagmondatokat preferáló mondatszerkesztési-elvük, a halmozás, az ismétlés és a párhuzamok alkalmazása a szóbeliségben élő kultúrák természetes jellemvonása, nem pedig hiányosság, ahogy arra W. J. Ong is rámutatott kiváló kötetében, a *Szóbeliség és írásbeliségben*.¹⁰ Végezetül a szerző kifejti mindazon megállapításokat, amelyekkel egyetért a cigánymesék definiálását illetően: a cigány mesemondó sajátos intenciójától, egyéni tehetségétől, a hallgatói közösség elvárásának való megfeleléstől vezérelve ragaszkodik

8 Bálint Péter: *Archaikus alakzatok a népmesében...* I. m. 15.

9 Vekerdí József: *A cigány népmese*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.

10 Ong, Walter J.: *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása*. [ford.: Kozák Dániel] Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest. 2010.

a lokális közösség hagyományához, illetve attól nem is oly ritkán jelentősen eltérve nagy számú invariáns alkottak meg, amelyeknek hazai és nemzetközi népmese katalógusba való tipológiai besorolása szinte teljes mértékben lehetetlen, miként arra a két kiváló folklórkutató: Nagy Olga és Benedek Katalin rámutatott. A cigány mesemondók a legtervezetesebb módon kombinálják a csodás/mágikus és valós elemeket, a kommentárokat és a bibliai történetekből vett dialógusokat; szövegeikben gyakorta megjelennek a többségi társadalom topikus ítéletei; elbeszéléseikben nem egyszer táplálkoznak a keresztény hitvilágból és archaikus/babonás történetekből.

A bevezető tanulmánynak is titulálható első fejezetet követően Bálint Péter rátér Jakab István konfigurálási műveletének sajátosságaira, amikor is azt vizsgálja, hogy az egyes mesemondási alkalmak keretében miként: milyen kognitív eljárás révén (nyelvi, strukturális, funkcionális szempontot követve) hozza létre a mesemondó az újabb és újabb értelemösszefüggéseket. Másként fogalmazva, a szerző a mesemondó részéről végbemennő tudatos szövegalkotási és értelmezői gyakorlatot írja le, melyben az évszázados mesehagyomány, az éppen aktuális hallgatóság elvárása, a mesemondó és közönsége közötti interakció meghatározza miként mondja el szövegeit és ezekbe milyen gondolkodnivalót adó többletjelentéseket sző bele. A szöveg jelentéstartalmának aprólékos felfejtésére és a hermeneutikai szövegelemzés logikájára álljon itt egy példa a szerzőtől: „*Amikor Jakab ebben a Tökvárost bemutató mesekezdetben azt mondja: »az emberek, az ott lakosak, az ott levők mind«, [...] azonnal összefüggést teremt a lakni és létezni kifejezések között. [...] Lakni ugyanis a világon bárhol és bármilyen körülmények között is lehet, az ideiglenesség, az átmenetiség, az egy éjszakára megszállás, az elbújás, az eltűnés szándékával. [...] Ámbár létezni csak ott tudunk, ahol az ősök által kialakított tér emléke és érték-öröksége, az általunk átélt tér elevevénye és meghittsége, az ábrándjainkban magunk elé »rajzolt« ház ismerőssége és végtelensége kiteljesíti a létezésünket, megszelídíti a félelmetest, békés szemlélődést és megnyugvást biztosít. [...] Akkor válik ez még inkább szemléletes, ha a lakni fenomenológiájához tartozó meghúzódni, elbujdosni, elvonulni, elzárkózni, elrejtekezni, elszigetelődni igéket is sorra vesszük. Jakab meséjében is előfordulnak ezek az igék; mesemondónk szemmel láthatóan élvezi ezeket az árnyalatnyi megkülönböztetésnél jóval nagyobb jelentőséget mutató szóelkülönítéseket [...]*”¹¹ Jakab István sajátos nyelvteremtési eszközöként említi a szerző a terjedelmes, epikus elbeszélői módot, az archaikus gondolkodásformát és képzet-világot, a mitikus alakzatok beillesztését, a hagyományhoz való reflexív viszonyt, illetve a tudatos – gyakorta plasztikus – szóhasználatot. Az, hogy mennyire tudatos a mesemondó részéről a szóhasználat bebizonyítást nyer a szerző *nagy* és *kis* jelzők szövegben előforduló jelentésrétegeinek szöveghermeneutikai és szintaktikai értelmezéséből: Bálint Péter tételesen levezeti, hogy a nagy jelző a félelmetes világ, a feladatok, gondok és bajok láttatására, a mesehős kiszolgáltatottságának érzékeltetésére szolgál, ezzel szemben a kis jelző a harmonikusság, a bensőségesség, a vigasz és az otthon érzetét erősíti.

A szerző által „késleltető halmozásnak” nevezett szövegalkotási technikát a folkloristák a mesemondás eseménye közben fellépő egyfajta bizonytalansággként értelmezték; ám a fejezet hátralevő részében Bálint amellet érvel, hogy Jakab István részéről ez egy nagyon is átgondolt meseszövevényi technika, melynek célja felkészülni a bonyolult cselekmény továbbmondására; az egyes mesei történetek, motívumok egybefűzésére; a hall-

11 Bálint Péter: *Archaikus alakzatok a népmesében...* I. m. 55-56.

gatósággal közösen létrehozandó értelemösszefüggés kialakítására; a világ és benne a saját létére való reflektív gondolkodás árnyalására.

A harmadik nagy fejezet, mely a „*Mnémotechnikai-hálózat a mesemondás szolgáltatában (kísérlet egy »új elmélet« bizonyítására)*” címet viseli, egyben elméleti bevezetőül is szolgál a kötet további esettanulmányként is értelmezhető fejezeteihez. A szerző azt a mesekutatókat régóta érdeklő kérdést teszi fel, mely szerint: hogyan képes egy mesemondó visszaemlékezni egy terjedelmesebb szövegre, illetve mit idéz fel, amikor emlékezetéből felidéz egy valamikor hallott történetet? Másként fogalmazva, a szerző arra keresi a választ, „*mi lehetett a tömörítéssel létrehozott meseváznak az a minimum-foka [...], ami még a magyar és román közösségben hallott mesére emlékezteti a mondót, s ami egyben képes működésbe lendíteni az emlékezetét.*”¹² Számos meseidézettel alátámasztott gondolatmenetét azzal zárja, hogy a mesemondók nem szüzsékre, motívumokra vagy eseményekre emlékeztek, hanem szimbolikus képekre, fenoménekre, vagy ami ennél is fontosabb egy nagy, számtalan szövegvariáns mögött rejtő gondolati sémára, „emlékezethálóra”, amit egy grafikus modell segítségével bemutat. Az Erős János típusú mesék különböző változatait olvasva, azok közül is különös tekintettel a Jakab István által elmondott variánsokra, Bálint arra a következtetésre jut, hogy olyan szimbolikus képek, mint a rettenetes – fizikai, szellemi, lelki – erő, a sírás, az éhség, az együgyűség és a lustaság együttesen alkotják meg azt az „egyetlen közös emlékezethálót”, ami a mesemondót a szövegalkotás szituációjában segíti. Ezt követően, a fent megnevezett fenoméneket egyesével bemutató fejezetek következnek, melyek a következő szerkezeti felépítést követik: a szerzőtől már megszokott pontos elméleti bevezetőt követően a narratívumok szoros olvasásán keresztül támasztja alá téziseit.

Mindent egybevetve elmondhatjuk, hogy a mű ereje a következetes interpretációs gyakorlatban és komparatistikai szövegelemzésben rejlik, a kiválasztott narratívumokból kiindulva igyekszik rendszerezetten, kellő kritikai hozzáállással kidolgozni és igazolni felvetéseit. Külön kiemelendő a szerző nyelvi pontosságra és fogalmi precizitásra törekvése, melyet impozáns jegyzetapparátus kísér. Mindenképpen javaslom a művet mesekutatóknak, folkloristáknak, irodalmároknak és kulturális antropológusoknak, akik a népmese-szövegek értelmezésének egy újfajta megközelítését szeretnék megismerni, de azoknak is ajánlom, akik érdeklődnek a mesemondás és szövegalkotás világa iránt.